

Įžanga

Nėra abejonių, kad susidomėjimas viskuo, kas susiję su Antruoju pasauliniu karu, nuolat auga. Nors jau praėjo daugiau nei šeši dešimtmečiai nuo jo pabaigos, 1939–1945 metų karinis konfliktas vis dar mus domina ir jaudina. Atskleisti faktai apie šį audringą istorinį periodą išjudina viešąją nuomonę ir dažnai sukelia ašturias diskusijas. Tai, kas atsitiko per tuos šešerius kraujo ir liepsnų metus, net ir įžengus į XXI amžių meta niūrų šešėlių. Kai kuriais atvejais galima teigti, kad žmonija dar nepajėgi įvertinti šios beprecedentės tragedijos.

Nors pavojai seniai praėjo, o Antrasis pasaulinis karas kartu su kitais XX amžiaus įvykiais liko įamžintas istorinėse knygose, jis vis dar tebežadina smalsumą. Tuo įsitikinti galime pažvelgę į įspūdingą kiekį informacinės

Pasakius tai, telieka pakviesti skaitytoją pasimėgauti šia nauja knyga ir įsitikinti – tikiuosi, man bus atleista už provokuojantį pareiškimą, – kad karas taip pat gali būti savotiškai linksmas.

Berlynas, 2006-ųjų rugsėjis.

1 skyrius

Menas, kultūra, karas

Nuo pačios žmonijos atsiradimo pradžios menas lydėjo žmogų visuose jo patirtuose nuotykiuose. Kur žmogus keliavo, ten paliko idealizuotą prisiminimą to, kas jį supo ir ką jis įsivaizdavo.

Kad ir kaip būtų keista, net ir griaudėjant karams, išliko susidomėjimas meno kūriniais, taip pat kultūra, kurios koncepcija yra visiškai priešinga karui. Ji plėtėsi tokiu pat ritmu, kaip ir karinė pažanga: ten, kur atvykdavo kariuomenės, imdavo skleistis – į gera ar bloga – ir užkariaujančios tautos kultūra.

Antrasis pasaulinis karas nebuvo išimtis. Be to, kad reikėjo išsaugoti savo meno kūrinius, buvo stengiamasi

pasisavinti priešo meną ar atgauti anksčiau jo atimtąjį. Per 1939–1945 metų kovas abi pusės šiems tikslams skyrė pajėgas ir resursus, kai kuriais atvejais viršijančius galimybes.

HITLERIS – „ISIMYLĖJĘS“ NEFERTITĖ

2005 metais Berlyno Senajame muziejuje, Muziejų saloje, Nefertitės biustas buvo vėl grąžintas į salę ir rodomas publikai. Kalkakmenio skulptūra, reprezentuojanti gražios ir paslaptingos moters veidą, iš naujo atsidūrė visų dėmesio centre.

Į muziejų ji sugrįžo po 66 metų tremties, prasidėjusios 1939-aisiais, kai nacių karo vadai nusprendė perkelti garsiąją skulptūrą į priešlėktuvinį bunkerį, bijodami, kad ji gali būti subombarduota. Po vokiečių sutriuškinimo amerikiečiai ją išvežė į Vysbadeną, kur buvo surinkti visi per karą išsklaidyti meno kūriniai.

1956-aisiais Nefertitė grįžo į Berlyną, tačiau neatsidūrė Senovės muziejaus sektoriuje, kuris buvo kontroliuojamas sovietų, buvo nuspręsta ją perkelti į Dalemo muziejų, o 1967 metais – į Egipto muziejų, kur biustas buvo iki 2005-ųjų.

Šios ilgos kelionės tikslas bus kaimynystėje esantis *Neues Museum** pastatas. Tačiau atrodo, kad pasaulyje žinomas biustas nenustos keliauti po Vokietijos muziejus.

Skulptūrą įkvėpusi valdovė gyveno Egipte XIV a. pr. Kr. Ekspertai mano, kad Nefertitės asmenybė buvo prieštaringa ir sulaukdavo tiek palaikymo, tiek neapykantos. Viename įrašė, rastame teisėjo kape, kalbama apie jos „saldų balsą, gazelės kojas ir dieviškas rankas“, o tų laikų himne Egipto karalienė vadinama „švelnumo valdovė“. Tuo metu, kai imperija susiskaldė, faraonas Echnatonas nusprendė savo žmoną Nefertitę paskirti faraone. Panašu, kad šis sprendimas nepatiko žyniams, kurie ėmė regzti intrigas prieš valdovę.

Sprendžiant iš egiptologų ištirtų diplomatinių laiškų, toks sprendimas nedavė trokštamo politinio stabilumo; Nilo šalyje išplito anarchija ir abu faraonai patyrė nešlovę. Nefertitę gaubia nesuskaičiuojamos paslaptys: nuo jos vardo reikšmės (manoma, „gražiausioji atėjo“) iki klausimo, ar ji valdė savarankiškai, neminint tariamos jos mumijos, rastos Karalių slėnyje, kurios veidas, kaip rodo tyrimai, buvo sužalotas durklu.

* Naujasis muziejus (vok. *Neues Museum*) – buvo pastatytas 1855 metais, vėliau tapo gestapo centrine būstine, o per Antrąjį pasaulinį karą buvo sugriautas. Šiuo metu atstatomas (statybų pabaiga planuojama 2009–2010 metais).

Kontraversiškosios Nefertitės biustas daugiau nei tris tūkstančius metų buvo palaidotas al-Amarnos smėlyje, kol vokiečių archeologas Liudvikas Borchartas jį ištraukė iš letargo miego 1912 metų gruodžio 6 dieną. Borchartas, atvykęs su Vokietijos Rytų draugija, rado biustą veidu žemyn tarp kitų Tutmozio, epochos skulptoriaus, dirbinių Amarnos griuvėsiuose. Skulptūrai trūko akies rainelės ir ausų dalies. Kitus dirbinius dengęs smėlis buvo rūpestingai išsijotas, ir jame rasti ausų fragmentai, o akies rainelė – ne. Gali būti, kad ji niekada nebuvo įstatyta į akį. Jos nebuvimo priežastis yra dar viena mįslė iš daugybės, gaubiančių paslaptinęją valdovę.

Minėta draugija susitarė su Egipto vyriausybe pasidalyti radiniais, tuo pasinaudojus nuostabioji skulptūra buvo išsiųsta į Berlyną. Keista, kad biustą buvo leista išvežti. Vietinė Egipto senienų tarnyba privalėjo gerai apžiūrėti kiekvieną radinį, paruoštą išvežimui. Tikėtina, kad jis buvo sąmoningai paslėptas vokiečių archeologų. Manoma, jog Borchartas padengė statulą moliu, kad ši atrodytų kaip nedidelės vertės radinys. Vėliau jis patikino, kad molis, slėpęs biustą, buvo originalus ir kad būtų buvę neatsakinga jį valyti be prideramo atsargumo.

Buvo ar nebuvo pasinaudota apgaule, tačiau įspūdin-gas radinys iškeliavo iš Egipto su visa reikalinga dokumentacija. Pradžioje biustas buvo paliktas privačiuose

Vokietijos Rytų draugijos prezidento Džeimso Saimono namuose, o 1913-aisiais buvo eksponuojamas publikai ir sulaukė didelio susidomėjimo. 1920 metų liepos 11 dieną Saimonas perdavė statulą prūsams ir pagaliau ji imta eksponuoti Kaizerio Frydricho muziejuje.

Tuo tarpu egiptiečiai, išvežus biustą iš jų šalies, jau-tėsi apgauti ir bandė jį susigrąžinti. Mainais siūlė kitus vertingus meno kūrinius, tačiau iš vokiečių valdžios visada sulaukdavo neigiamo atsakymo. Tačiau Berlyno ekspertus kankino rimtos abejonės dėl to, ar biustas le-galiai atkeliavo į jų šalį, todėl Kairo išreikštam norui susigrąžinti skulptūrą durys likdavo atvertos.

Naciai atėjo į valdžią ir puikiai suprato, kad Nefertitės grąžinimą galima panaudoti egiptiečių vyriausybės prielankumui įgyti, ir tuo būdu užsitikrinti strateginę poziciją Afrikos žemyne, iš kur Vokietija buvo išstumta per Pirmąjį pasaulinį karą.

Kontaktus su Egipto karaliumi Fouandu I užmezgė tuometinis Vidaus reikalų ministras Hermanas Gėrin-gas. Derybos buvo daug žadančios, ir 1933 metais atro-dė, kad viskas paruošta Nefertitės grįžimui į Nilo kran-tą. Tačiau kaip tik tuo metu apie planuojamus veiksmus sužinojo Hitleris ir griežtai tam pasipriešino.

Per Eberhardą fon Štėrą, vokiečių ambasadorių Egip-te, diktatorius informavo egiptiečių vyriausybę, kad jis

esąs aistringas Nefertitės gerbėjas ir yra numatęs statulą įkurdinti išskirtinėje vietoje, kai tik tikrove taps jo architektūrinės svajonės Berlyne.

Gerai pažįstu garsųjį biustą, – rašė fiureris Egipto vadovams, – ją susižavėjęs apžiūrinėjau daugybę kartų. Tai unikalus meistriškas kūrinys, tikra brangenybė. Žinote, ką vieną dieną ketinu padaryti? Pastatyti naują Egipto muziejų Berlyne. Svajoju apie tai. Jo viduje bus didelė skliautuota salė su kupolu, o jos centre stovės Nefertitė. Niekada neatsižadėsiu karalienės galvos.

Pranešimas papiktino Gėringą, kuris pareiškė vokiečių diktatoriui, kad „šis situaciją pavertė ypač pavojinga“, nes taip sumažino galimybę gauti Šiaurės Afrikos prielankumą reichui. Gėringo nepasitenkinimas Hitleriui nepadarė jokio įspūdžio.

Fiureris, kad sušvelnintų egiptiečių nepasitenkinimą dėl atsisakymo sugrąžinti statulą, jiems pasiūlė paduoti į teismą dėl tariamos apgaulės archeologą (žydą), išvežusį biustą iš jų šalies. Suprantama, egiptiečiams archeologo nereikėjo, nes jie tenorėjo atgauti trokštamą skulptūrą. Hitleris baigė ginčus galutiniu argumentu, kuriam nebuvo įmanoma paprieštarauti: „Tai, kas yra Vokietijos rankose, Vokietijoje ir liks.“ Tie, kas gerai pažinojo nacių autokratą, suvokė, kad jis niekada neatiduotų biusto egiptiečiams, taigi nebuvo verta stengtis ir dėl jokių kitų meno kūrinių.

Kadangi Hitleris neketino grąžinti jokių meno vertybių, jo nuostata dėl Nefertitės turėjo būti dar griežtesnė. Atrodo, kad „arijiški“ imperatorienės bruožai giliai pakerėjo Hitlerį. Savo kabinete jis turėjo nedidelę biusto reprodukciją, įrodančią diktatoriaus susižavėjimą.

MILO VENERA TREMTYJE

Po nesustabdomo Vermachto* pergalės Prancūzijoje, Paryžius virto kiekvieno vokiečių kareivio svajonių miestu. Nors daugeliui jų viešnagė „šviesos mieste“ reiškė nenugalimą vyno, pramogų ir gražių moterų kombinaciją, tačiau, patenkinę savo šventinius troškimus, dėmesį atkreipdavo į ypatingą kultūrinę pasiūlą, kurią teikė Prancūzijos sostinė.

Kaip ir dabar nėra turisto, kuris neplanuotų aplankyti Luvro muziejaus, taip ir tada daugiau nei 200 000 vokiečių kareivių, buvusių Paryžiuje, nenorėjo praleisti progos įžengti į istorinį pastatą, stovintį ant Senos kranto, kuris saugoja pasaulinės vertės kultūrinės brangeny-

* Nors terminas *Wehrmacht* reiškia visas ginkluotąsias vokiečių pajėgas: sausumos kariuomenę (*Heer*), karines jūrų (*Kriegsmarine*) ir oro (*Luftwaffe*) pajėgas, dažniausiai yra vartojamas kaip sausumos pajėgų sinonimas. Toliau knygoje žodis bus vartojamas siaurąja reikšme.

bes, tokias kaip Džokonda, Nikė Samotrakė ar Milo Venera.

Ši garsi statula reprezentuoja Venerą – Afroditę romėnų mitologijoje – meilės deivę. Vardas *Milo* kilo iš Egėjo jūros salos, kurioje ji buvo rasta 1820-aisiais metais, pavadinimo. Jos autorius nežinomas, tačiau manoma, kad tai didžio skulptoriaus Skopo mokinio kūrinys. Tai leidžia daryti išvadą, kad statulagalėjo būti nulipdyta I ar II amžiuje pr. Kristų.

Vis dėlto vokiečių lankytojai, Luvre žavėjęsi garsiąja statula, buvo didžiulės prancūzų apgavystės aukos. Skulptūra, kurią jie matė, nebuvo autentiška Milo Venera. Tikroji statula buvo gerai saugoma ir laukė vokiečių išvykimo iš Prancūzijos, kad vėl galėtų būti eksponuojama. Venera, kuria buvo žavimasi, tebuvo gipsinė reprodukcija!

Iš tikrųjų, kai vokiečių tankai artėjo prie Paryžiaus, muziejaus vadovai, siekdami išvengti jos sunaikinimo ar pagrobimo ir pervežimo į Vokietiją, nusprendė perkelti skulptūrą į saugią vietą. Norėdami išlaikyti Venerą toliau nuo karo pasekmių, rūpestingai ją supakavo ir paslėpė Valensės pilies rūsiuose.

Nors garsioji Venera nebuvo nacių trokštamas objektas, vėlesni įvykiai parodė, kad atsarga nebuvo perdėta

turint galvoje, jog nemažai meno kūrinių, priklausiusių prancūzų muziejams ar privatiems miesto gyventojams, ypatingai žydams, buvo pasisavinti, dažniausiai Gėringo, kuris, tapęs reicho maršalu ir antruoju fiurerio įpėdiniu, tokiu būdu sukauptė išpūdingą meno vertybių kolekciją*.

1944 metų rugpjūčio 25-ąją, sąjungininkams pergalingai įžygiavus į Paryžių ir pabaigus ketverius metus trukusią vokiečių okupaciją, jau niekas negalėjo sukelti pavojaus garsiajai statulai. Taip Milo Venera buvo išgelbėta iš „tremties“ drėgname rūsyje. Ji galėjo sugrįžti į Luvrą ir toliau visus žavėti, kaip ir pridera nuostabiajai deivei.

* Grobimai iš okupuotų šalių, turtingų kultūra, buvo vienas iš pagrindinių nacių tikslų. Į Prancūziją buvo išsiųsta šešiasdešimties žmonių komanda, suformuota iš meno istorikų, vertinimo ekspertų ir fotografų. Jos misija buvo konfiskuoti, klasifikuoti ir supakuoti meno kūrinius, kurie vėliau buvo išsiųsti į Vokietiją. Nuo 1940-ųjų lapkričio iki 1944-ųjų liepos Trečiasis reichas pasisavino 203 privačias kolekcijas, dauguma jų priklausė žydų šeimoms, suskaičiuojama daugiau nei 20 000 objektų. Kaip sandėlis buvo naudojamas *Jeux de Paume* muziejus, esantis priešais Konkordijos aikštę Paryžiuje. Kūriniaiams transportuoti buvo pasitelkti 29 geležinkelio konvojai, sudaryti iš 138 vagonų su 1170 dėžių. Hitlerio tikslas buvo kartu su šiais kūrinių ateityje suformuoti austrų miesto Linco muziejaus fondą, tačiau nemaža kūrinių dalis pateko į Gėringo rankas, kuris, kaip pats prisipažino, troško „surinkti pačią didžiausią privačią kolekciją Europoje.“ Apie tai Hansas Frankas, Lenkijos gubernatorius, kalbėjo per Niurnbergo teismą. Jis sakė: „Jei Gėringas būtų daugiau laiko skyręs oro pajėgoms ir mažiau meno kūrinių grobimui, galėjo būti, kad aš čia ir nesėdėčiau“.

Iki šiol sunku paaiškinti, kodėl nė vienas vokiečių meno ekspertas nepastebėjo grubaus falsifikato ir per visus tuos ketverius metus skulptūra išstovėjo ant pje-destalo autentiško kūrinio vietoje. Be to, keista, kad nebuvo svarstoma galimybė perkelti statulą į Vokietiją.

Šis faktas stebina dar labiau turint galvoje tai, kas atsitiko 1944 metais, kai keli vokiečių kareiviai, pasiūstį į Graikiją, statydami įtvirtinimus atsitiktinai rado statulą traukinių stotyje Salonikų mieste.

Darbams vadovavęs karininkas nusprendė radinį, kuris pasirodė esąs Didžiojo Konstantinopolio laikų skulptūra, perduoti graikams, Propagandos ministerijai, Jozefui Gėbelsui leidus. Pasinaudojęs šiuo epizodu Jozefas Gėbelsas siekė sukurti įspūdį, kad vokiečių daliniai suinteresuoti klasikinės kultūros ir meno kūrinių išsaugojimu.

Tačiau ši dovana, apie kurią Hitleris sužinojo iš spaudos*, išprovokavo jo įsiūtį. Fiureris davė įsakymą, kad nuo to momento visi Vokietijos kariuomenės rasti meno kūriniai turi būti perkelti į Vokietiją.

Hitleris ne tik norėjo, kad svarbiausi meno kūriniai priklausytų reichui, bet ir paskelbė draudžias jų išve-

* Naujiena pasirodė *Völkischer Beobachter* 1944-ųjų metų balandžio 4 dieną (*aut. past.*).

žimą iš šalies – kaip buvo nuspręsta Nefertitės biusto atveju.

Panaši situacija buvo ir su 26 antikvariniais XVII ir XVIII amžiaus ginklais, pagamintais Ispanijoje, konfiskuotais vokiečių kariuomenės prancūzų Šneider Kriuzoto mieste.

Nepasikonsultavęs su Hitleriu, Vokietijos ambasadorius Madride paskelbė apie būsimą ginklų perdavimą Frankui, juos pristatydamas kaip „fiurerio dovaną“. Kai vokiečių diktatorius buvo informuotas apie šį įvykį, vėl buvo nepatenkintas ir pareiškė: „Tie žmonės mano vardu dovanuoja dovanas, apie kurias nieko nežinau. Juo labiau, kad aš neturiu įpročio dovanoti istorinių daiktų. Aš dovanaju tik automobilius.“

Susidūręs su Hitlerio pasipriešinimu, Vyriausiasis Vermachto (OWK)* vadas davė įsakymą ginklų neparduoti, o Frankas jų nereikalavo. Tikriausiai jam buvo naudingiau likti be fiurerio dovanos, nes, vykstant karui, Frankui buvo naudingiau nedemonstruoti nuomonių skirtumų su nacistine Vokietija ir taip gauti sąjungininkų palankumą.

* Šiuo atveju terminas *Wermacht* reiškia visas Vokietijos ginkluotąsias pajėgas: žemės, jūros ir oro. OKW (Oberkommando der Wermacht) savarankiškai vadovavo felmaršalas Vilhelmas Keitelis, tačiau ilgainiui tapo visiškai priklausomas nuo Hitlerio valios (*aut. past.*).